

ЭРГАШ УМАРОВ

АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ «ХАМСА» ДОСТОНЛАРИ КОНКОРДАНСЛАРИ

ТОШКЕНТ

81 | 130412
У-42 Умаров. Э.
Алишер Навоий-
НИИГ "Хамса"
ПОСТОЯННЫЙ КОМ-

Китобларни вақтида топшириш варағи

[illegible]

87
4-117

а

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК
ИНСТИТУТИ

ЭРГАШ УМАРОВ

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ
«ХАМСА» ДОСТОНЛАРИ
КОНКОРДАНСЛАРИ

ТОШКЕНТ – 2016

Алишер Навоийнинг “*Хамса*” асари ўзбек халқининг миллий ғурури, ифтихори. Унда мумтоз ўзбек тилининг ноёб сўз бойлиги акс этган. Афсус, ушбу асар шоирнинг сўз бойлиги жиҳатидан чуқур ўрганилмаган. Шу сабабли Тошкент давлат Шарқшунослик институтининг бир гуруҳ олим ва тадқиқотчилари “*Хамса*” дostonлари конкордансларини ишлаб чиқиш бўйича 2012 йилда иш бошлаган эдилар. Бугунги кунга келиб шу эзгу юмуш ниҳоясига етказилди ва беш dostonнинг конкорданслари ҳар бир байти рақамланган халқаро транскрипциядаги матни билан нашрдан чиқди. Ушбу муъжаз рисолача шу қилинган ишларнинг навоийшунослик учун аҳамиятини холис очиб бериш умидида ёзилди.

Масъул муҳаррир:

Х.З.Алимова – ф.ф.н., доцент

Тақризчилар:

А.А.Воҳидов, З.Т. Арифджанов – ф.ф.н., доцент

“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР” ДОСТОНИ КОНКОРДАНСИ

Алишер Навоийнинг “*Хамса*” асари ўзбек халқининг миллий ғурури, ифтихори. Унда мумтоз ўзбек тилининг ноёб сўз бойлиги акс этган. Афсус, ушбу асар шоирнинг сўз бойлиги жиҳатидан чуқур ўрганилмаган. Ушбу бешликда қанча сўз ва ибора ишлатилганлигини билмаймиз. Ваҳоланки, Ҳофиз Шерозий “*Девон*”и, Фирдавсий “*Шоҳнома*”си, Низомий Ганжавий, Жалолиддин Румий асарлари конкорданслари – жами сўз бойликлари аллақачон ўрганилган. Уларнинг электрон дисклари дунёда машҳур. Конкорданс – у ёки бу ижодкор ишлатган жами сўз ва иборалар йиғиндиси бўлиб, у адибларнинг сўз қўллаш маҳорати ҳақида нафақат олимлар, балки кенг халқ оммасига турфа хил маълумотлар беради. Ўзбек мумтоз адабиёти тилидаги ушбу бўшлиқни тўлдириш мақсадида Тошкент давлат шарқшунослик институти профессорлари Аҳмаджон Қуронбеков раҳбарлигида Абдурахим Маннонов ва Муҳаммаджон Имомназаровлар бир неча шогирдлари билан бирга 2012-2016 йиллар мобайнида Ф-1-135 “Алишер Навоий асарлари конкордансининг илмий-услубий тадқиқи” давлат гранти асосида “*Хамса*” дostonлари конкорданси бўйича иш олиб бордилар.

Конкорданс тузувчилар “*Хамса*”ни танлаганликлари бежиз эмас эди. Сабаби, ушбу бешликда Хурсон ва Мовароуннаҳр ўзбеклари тилида қўлланиб, аммо қомусларда акс этмаган сўз ва иборалар ишлатилган. Олимлар конкорданс тузишда қуйидаги

тўртта муҳим манбага суянганлар: 1. Абу Райҳон Беруний номидаги Қўлёзмаларни ўрганиш марказидан сақланаётган “Хамса”нинг Абдужамил котиб томонидан кўчирилган ноёб нусхаси. Ушбу нусха шоирнинг ҳаётлик пайтида Ҳиротда кўчирилган бўлиб, навоийшунос олимларнинг фикрича, унга шоирнинг назари тушган. 2. Алишер Навоий дostonларининг йирик матншунос Порсо Шамсиев томонидан тузилган танқидий матнлари. 3. Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт ҳамда Қўлёзмалар институти олимлари томонидан 1987-2003 йилларда тайёрланган 20 жилдлик мукаммал асарлар тўплами. 4. Ғафур Ғулом нашриёти томонидан 2011 йилда нашр этилган шоирнинг 10 жилдлик тўла асарлар тўплами. Конкорданс тузишда олимларнинг икки нашр, икки арабий ёзувдаги манбага асосланганликлари тўғри бўлган. Сабаби, шубҳали жойларда манбалар бир-бирини тўлдиради, тузатади.

Профессорлар конкорданс тузишнинг долзарблигини шундай изоҳлаганлар: *“Афсуски... туркий тилли халқларнинг орзу-армонлари, маънавий ва маърифий қадриятларининг буюк куйчиси бўлган, туркий халқлар шарафини бутун оламга тараннум қилган Навоийдек бир улуг зот бадий меросининг мукаммал илмий танқидий матни ҳануз яратилмади ва шоирнинг бирор асарининг конкорданси (жомеъ сўзлиги) ва мукаммал изоҳли лугати ишлаб чиқилмади”*¹ Олимлар ишни “Ҳайрат ул-аброр” дostonидан бошладилар. Сабаби, ушбу дostonнинг илмий-

---

¹ Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” дostonи конкорданси. –Т., ТДШИ, 2012. –С.5.

тинқидий матни йирик навоийшунос Порсо Шамсиев томонидан тайёрланган бўлиб, олим уни яратишда Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институтида шоир ҳаётлик даврида машҳур хаттот Абдужамил котиб томонидан кўчирилган нусхага таянган. Навоийшуносликда ушбу матн нисбатан тўлиқ ва мукаммал ҳисобланади. Китоб муқаддасида тузувчилар Навоий асарлари конкордансининг аҳамияти, бунинг учун Алишер Навоий асарлари матнини бугунги халқаро транскрипция тизимига ўтказишнинг муҳимлигини таъкидлаганлар. Сўзбошида шунингдек арузда ёзилган асарни лотин ёзувига асосланган транскрипцияда узун-қисқа унлиларга бўлиб ўқиш имконияти катта эканлиги таъкидланган. Унли товушлар, сўзлар чегараси, сўз шаклларининг жойлаштириш тамойиллари ҳақида ҳам фикр билдирилган.

Конкорданс тузувчилар биринчи навбатда дoston матни устида жиддий иш олиб борганлар. Гап шундаки, ўз даврида араб ёзувида битилган матн асосида сўз чегараси, унли товушлар борасида аниқ фикрга келиш қийин. Шу сабабли Алишер Навоий асарларининг замонавий ўзбек алифбосидаги нашрлари матнида кўпинча сўз чегараларини тўғри белгилашга кўп эътибор берилмайди. Оддий китобхон кўпинча бу нарсага бефарқ қарайди. Аммо конкорданс тузувчи учун бу масала ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Масалан, “*соянишин*”, “*ишратнамой*”, “*ашкфишон*”, “*оромжўй*”, “*гулрух*”, “*комжўй*”, “*нурнош*” каби қатор кўшма сўзлар 20 жилдликда кўпинча ҳар бири 2 сўз сифатида (“*соя нишин*”, “*ишрат намой*”, “*ашк*

– 32, “киши” – 91 марта ишлатилган. Сонлардан энг кўп “бир” сўзи 325 марта учрайди. “Ўттиз” сўзи 2 марта, “қирқ” сўзи саккизинчи боб сарлавҳаси ва 24, 54 бобларда жами уч марта ишлатилган. Олмошлардан энг кўпи “ул” 602 марта, “анга” 361 марта қайд қилинган. “Тез” равиши 20 марта учрагани ҳолда, “аста” сўзи учрамайди. “Эй” ундови 58 марта, “йу” юкламаси 114 марта, “учун” 121 марта, “дурур” кўшимчаси – 179, “ки” – 887 марта ишлатилган.

Олимлар сўз вариантларини ҳам алоҳида сўзшакл сифатида берганлар. Масалан “билан” алоҳида, “била” алоҳида берилган. “Икки” сўзи “ики” шаклида ҳам қайд қилинган. Ушбу статистик маълумотлар Навоийнинг сўз қўллаш маҳорати, дostonнинг услубини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу маърифий-фалсафий дostonда арабий ва форсий сўзлар кўп қўлланилган: олам – 34, аён – 26, ишқ – 48, башар – 11, базм – 16, биҳишт – 12, чарх – 47, даҳр – 17, фалак – 36, гул – 80, ғам – 34, карам – 37, лутф – 30, руҳ – 18, роз – 12, пок – 43 ва бошқалар. Айниқса, “м” ҳарфи билан бошланувчи арабча сўзлар кўп учрайди: макон – 10, масоҳат – 6, малак – 19, мақсуд – 15, марғуб – 7, майл – 13, мулк – 21, муҳаббат – 9, мускин – 5, муштарий – 6, мушк – 6, мақом – 17, муҳтож – 8. Мисолларнинг кўрсатишича, шоирнинг туркий сўзларга меҳри бўлакча. Уларни турли шакл-шамойилларида ишлатади. Масалан “айламак” феъли дostonда 24 марта ишлатилган бўлса, унинг “айла” шакли – 22, “айлаб” – 87, “айлабон” – 95, “айлади” – 107, “айладинг” – 20, “айлагай” – 21, “айлама” – 19, “айлади” – 30,

“айласа” – 39, “айласун” – 10 марта ишлатилган. Худди шундай фикрни “бўлмоқ” феъли ҳақида ҳам айтиш мумкин. “Бўлмоқ” 13 марта ишлатилган бўлса, унинг қофия ва вазн талаби билан ўзгартирилган шакллари кўп учрайди: “бўлмас” – 8, “бўлмаса” – 30, “бўлмасалар” – 1, “бўлмасун” – 7, “бўлмай” – 8, “бўлмайин” – 1, “бўлмуш” – 8, “бўлса” – 80, “бўлсанг” – 2, “бўлсун” – 7, “бўлуб” – 250, “бўлубмен” – 1, “бўлур” – 63, “бўлурида” – 1, “бўлурлар” – 2, “бўлурму” – 1.

Шоир сўз вариантларидан ҳам унумли фойдаланган. “Ила” – 349, “била” – 173, “билан” – 1, “бирла” – 43 марта ишлатилган. Олимлар “бирла” сўзини ҳойи ҳавваз билан ёзилиб қисқа *a* унлисини англатувчи шаклини алоҳида (43 марта) алиф билан ёзилиб чўзиқ *ā* ли шаклини (28 марта) алоҳида кўрсатиб тўғри йўл тутганлар. Бундай маълумотлар Алишер Навоий асарларининг фонетикасини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Достонда “у”, “ул”, “ушбу” олмошлари кўп учрайди: “у” – 588, “ул” – 602, “ушбу” – 28 марта ишлатилган. Бу олмошларни кўп ишлатилишини вазн талаби билан изоҳлаш мумкин.

Шоир вазн талабидан келиб чиқиб сўзларни турли шакл-шамойилда ишлатади. Чунончи, “агар” ўрнига “гар”:

*Гар санга бор эрса, бу сўзда хафо,
Қайси пари чехрада кўрдунг вафо,²
“гарчи”:*

Гарчи бўлур қалб дирам рўйкаш,

---

² Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. т.7. –Т., 1991. –С.182.

Андин айирмоқ бўлур ўт бирла гаиш,³
“гарчики”:

Топмоқ ани гарчики душвор экин
Бўлса доғи одам аро бор экин,⁴

“магар”:

Бир кун анинг қасдига бир сайдгар,
Ҳодиса домин ёйиб эрди магар,⁵

“чунки” сўзи ўрнига “чун”:

Чун анга юзланди қўюб ёрини,
Ёри ҳам этти бу сўз изҳорини,⁶

“чу”:

Кўрди чу тиг остида қўлдошини
Ёри шафиъ ўлди очиб бошини⁷ -
шаклларини қўллайди.

Тадқиқотдаги яна бир катта янгилик – дostonдаги тўрт минг эллик байт арузга тушириб ўқилган. “Ҳайрат ул-аброр”нинг аруз вазнидаги матни аруз, умуман шеър билан шуғулланувчилар учун янги маълумотлар беради ва кейинги изланишларга йўл очади. Агар араб, форс сўзларида унлиларнинг узун-қисқалигини аниқлаш олимларда унчалик қийинчилик туғдирмаган бўлса, туркий сўзлардаги узун-қисқаликни аниқлаш улардан изланишни талаб этган. “Ҳайрат ул-аброр” конкордансини тузувчилар туркий сўзлардаги узун-қисқаликни аниқлашда дostonни арузнинг сарийи мусаддаси матвий вазнида ёзилганлигига, шунингдек шоирнинг “Муҳокамат ул-

³ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. т.7. –Т., 1991. –С.138.

⁴ Шу китоб, –С.182.

⁵ Шу китоб, –С.211.

⁶ Шу китоб, –С.186.

⁷ Шу китоб, шу саҳифа.

туғантайн” даги туркий сўзлардаги унлилар ҳақидаги маълумотларига асосланганлар.

Умуман ушбу конкорданс келгусида истиқболли режиларга йўл очади. Келажакда достон тилида омонимлар, синонимлар, антонимлар каби мавзуда мумкинмал тадқиқотлар олиб бориш мумкин. Байтларга сингдириб юборилган ояти карималар келажакда улар учун махсус луғат тузиш мумкинлигини кўрсатади. Ушбу тадқиқот Алишер Навоийнинг сўз қўллаш маҳорати ҳақида янги маълумотлар беради.

**“Ҳайрат ул-аброр” достони конкордансидан
намуна:**

№	Сўзлар Words	Частота Frequency	Боб рақами / Байт рақами Chapter / Couplet
1	'abdullāh	1	53/0;
2	'abdullāhga	1	7/0;
3	'abdullāhi	2	29/0; 29/2;
4	'abdurahmān	1	13/0;
5	'abīri	1	28/65;
6	'adad	6	12/15; 12/16; 20/10;
7	'adaddin	3	22/14; 44/68; 44/68;
8	'adadin	1	54/62; 56/56; 58/18;
9	'adadī	1	56/51;
10	'adam	19	3/18;
			3/0; 3/11; 4/13;
	'adamdin		4/19; 4/24; 5/0;
11	'adamnī	2	11/36;

12	'adālat	1	13/64; 14/4; 18/0;
13	'adālatlari	2	18/13; 22/35; 36/91;
14	'adāvat	1	36/105; 54/102;
15	'adīm	1	54/104; 56/18;
16	'adīm-ul-misl	1	60/40; 62/32;
17	'adl	1	4/2; 5/15;
18		29	18/14;
			27/6; 27/34;
			26/0;
			30/3;
	'adlga		22/53;
19	'adli	1	58/0;
20	'adliga	3	5/33; 5/33; 20/40;
21	'adlin	1	26/92; 26/104; 27/5;
22	'adlini	1	27/10; 27/24; 27/30;
23	'adliniņ	1	27/36; 27/39; 27/40;
24		1	27/40; 27/41;
			58/107; 58/107;
			58/109; 58/113;
			59/30; 59/34; 59/37;
			60/60; 60/61; 60/61;
			60/63; 60/65; 60/65;
			60/66; 62/75;
			58/110;
			27/7; 58/0; 60/64;
			58/105;
			49/4;
			33/13;
			27/0;

“ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИ КОНКОРДАНСИ

“Фарҳод ва Ширин” достони хижрий 889 (милодий 1484) йилда ёзилган. Бу ҳақда асар хотимасида Алишер Навоий шундай ёзади:

Чу тарихи йилин англай дедим туз,

Секкиз юз сексан эрди даги тўққуз⁸

Достон 54 боб, 5834 байтдан иборат бўлиб, боблардаги байтлар сони турлича. Чунончи 30-боб 127 байт, 16-боб 99 байт, 24-боб 104 байт ва ҳоказо. Олимларнинг ҳисоб-китоби бўйича асарда жамми 14510 та сўзшакл ишлатилган. Конкордансинг ҳажми 796 бет, шундан 481 бети достонда ишлатилган сўзшакллар рўйхати, 315 бети достоннинг лотин ёзувида арузга туширилган матни. Тадқиқотда ҳамма сўз туркумларига оид мисоллар қамраб олинган. Чунончи сонлардан “бир” – 525, “икки” – 71, “уч” – 29, “тўрт” – 44, “олти” – 2, “саккиз” – 2, “ўн” – 28, “тўққуз” жами – 13 марта (“тўққуз” шаклида 9, “тўққуз” шаклида 4 марта) ишлатилган. “Беи” сўзи бу достонда учрамас экан. Сўзларни шоир турли шаклларда қўллайди. Масалан, “икки” сўзи “иккидин”, “иккимиз”, “иккимизда”, “иккинчи”, “иккиси”, “иккисин”, “иккисининг”, “икки-уч” шаклларида учрайди:

Қазилиб икки-уч юз қари хоро,

Қолиб анинг кўпи ҳам нимкоро. (30/46)⁹

⁸ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. т.8. –Т., 1991. –С.477.

⁹ Ушбу ракамлардан биринчиси боб, иккинчиси байтни англатади.

Достонда олмошлар кўп учрайди: “мен” – 75, “сен” – 52, “у” – 879, “ул” – 1127, “бу” – 525, “сиз” – 7 марта. Мисолларнинг гувоҳлик беришича, 1127 марта учровчи “ул”нинг бир қисми вазндаги сакталиқни бартараф этиш учун ишлатилган:

Тулу этти чу ул рахшанда хушид,

Адам шомига бўлди шоми жовид. (2/12)

Сифат туркумидаги “қора” – 45, “оқ” – 6, “қизил” – 12, “сариг” – 3, “яшил” – 11 марта учрайди. “Қора” сўзининг кўп ишлатилишига сабаб унинг семантикасидаги кучли; даҳшатли; ёвуз; зўр; бахтсиз, ёмон, сиёҳ каби кўплаб маъно товланишлари мавжудлиги билан боғлиқ:

Ясаб кўку қаро бирла либосин

Тўкиб ашк айлади зоҳир азосин. (25/163)

Сипехр ўртаб жаҳони бенавони

Кули бирла қаро айлаб ҳавони. (43/21)

Фалак ётиб оёғ илгин узотиб,

Эшак янглиз қаро балчиққа ботиб. (43/25)

Достонда ҳаракат кўп бўлгани учун феъллар кўп учрайди. Гарчи улар инфинитив яъни -моқ, ва - мак қўшимчалари билан кам учраса-да (жумладан, айламоқ – 7, айтмоқ – 7, очмоқ – 10, олмоқ – 8, бормоқ – 2, қилмоқ – 66, урмоқ – 13, етмак – 4, қўймоқ – 4 марта), уларни шонр зарур ўрнига қараб турли шаклларда қўллайди. Чунинчи, қилмоқ феъли қилиб шакллари – 312, қилди – 257, қилгай – 46, қилгил – 17, қилдишар – 24, қилдим – 10, қилдинг – 12, қилгач – 15, қилган – 26, қилма – 11, қилмади – 5, қилмас – 5, қилмасам – 2, қилмай – 22, қилмайин – 19, қилса – 55,

қилсам – 14, қилсанг – 14, қилсун – 16, қилур – 35, қилурға – 7, қилурлар – 3 марта ишлатилган.

“Демоқ” феълнинг инфинитив шакли 13 марта ишлатилгани ҳолда “деди” шакли 171 марта қўлланган. Шундан 48 таси дostonнинг 41 бобида Хисрав ва Фарход орасидаги савол-жавобда учрайди:

Деди: Қайдин сен, эй мажнунни гумроҳ?

Деди: Мажнун ватандин қайда огоҳ

Деди: недур санга оламда пеша?

Деди: ишқ ичра мажнунлуқ ҳамиша.

Деди: бу ишдин ўлмас касб рўзи,

Деди: касб ўлса басдур ишқ сўзи.

Дедиким: ишқ ўтидин не фасона!

Деди: куймай киши топмас нишона.

Дедиким: куймагингни айла маълум!

Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!...

Ушбу феълни шоир яна куйидаги шаклларда қўллайди: дедилар - 9, дедим – 8, дединг – 4, деган – 6, дегаймен – 7, дегил – 23, демай – 28, дер – 9, дерлар – 8, десанг – 7, дей – 4 марта. Конкордансда ушбу феълнинг қисқа унли шакли алоҳида, чўзиқ унли варианты алоҳида берилган: демā – 61, дема – 8, десā – 11, деса – 1.

Бўлмоқ феъли ҳаракат номи шаклида 31 марта ишлатилгани ҳолда, бўлди шаклида – 264 марта, бўлуб – 392, бўлғай – 152, бўлса – 74, бўлур – 59, бўлмиш шаклида – 33 марта ва бошқа шаклларда жами 1043 марта ишлатилган. Урмоқ феъли шу шаклда – 13 марта, урмак шаклида – 1 марта, бошқа турли шаклларда эса (уруб – 45, урди – 36, урса – 10, урдилар – 3, урар – 2, урарсен – 2, урмиш, урсам,

урсанг, урубон, ургай, урдум – ҳар бири 1 мартадан) жами 104 марта ишлатилган. Ушбу мисоллар тадқиқотчиларга феъл стилистикаси бўйича қимматли маълумотлар беради.

Достонда сўзлардан ташқари турли иборалар ҳам кўп учрайди. Қуйидаги байтда *таажжубланмоқ* маъносида *бош иргатмоқ* ва *илгини қоқмоқ* иборалари ишлатилган:

*Таажжуб бирла онинг сори боқиб,
Бошин ирготиб, илгини қоқиб. (41/12)*

Мумтоз ўзбек тилида *сабр қилмоқ*, *чидамоқ* маъноларида *бағрига тиш беркитмоқ* ибораси ишлатилган. Ушбу иборани қофияга мослаштириш учун шоир *бағрига маҳкам қилиб тиш* шаклида ишлатади:

*Чу фаҳм эттики, бормиш илгидин иш,
Йиқилмай бағрига маҳкам қилиб тиш. (40/89)*

Шоир ўз оёғи билан келди иборасини ҳам қофия талаби билан *ўз аёғи бирла келмиш* шаклида қўллайди:

*Бало ичра фароғи бирла келмиш,
Тузоққа ўз оёғи бирла келмиш. (31/27)*

Алишер Навоий форсий ибораларни икки хил ишлатади. Бир қисмини форс тилидагидек айнан:

*Жамолдин кўрунғач фарри шоҳи,
Бу фардин ёруди маҳ то ба моҳи. (13/4)*

иккинчи хиссини таржима қилиб ишлатади. Юқоридиги мисолда *ҳаммаёқ* маъносида *маҳ то ба моҳи* ибораси таржимаси ишлатилган. Конкорданеда арабий ва форсий иборалар ҳам кўп қилинган: *айнул ҳисн* (30/79), *бахрун нажот* (34/95), *нуран ало нур* (50

боб), *боги нав* (11/31), *биҳишти соний* (11/31), *зижи Кӯрагоний* (53/38).

Шоир сўз вариантларидан маҳорат билан фойдаланади. Бу қофия ёки вазн билан боғлиқ. *Била* боғловчиси 166 марта, *бирла* 116, *ила* 15 марта ишлатилган. *Икавла* – 1, *иковлан* – 3 марта учрайди. Достонда “*учов*” ва “*учовла*” сўзлари ҳам вариант сифатида ишлатилган. Биринчиси тўққизинчи боб 98 байтда, иккинчиси 25-бобнинг 50 байтида учрайди.

Достондаги мисоллар шоир сўзларни турли шевалардан олиб ишлатганлигини кўрсатади. “*Ургай*” феъли бир шевада ишлатилган бўлса:

Ки, чеккай тизу ургай ишқ лофин,
Мусаллам ким тутар мундоқ газофин. (47/44)

“*ургай*” бошқа шевада ишлатилган:

Дегайлар ким бориб девона сари,
Нухусат ўтидин ургай шарори. (47/74)

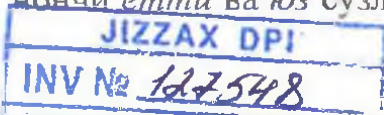
Биринчиси достонда бир, иккинчиси беш марта учрайди. “*Ўрт*” ва “*ўт*” сўзлари ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин: *ўт* – 69, *ўрт* – 4 марта ишлатилган:

Не уйқудурки етти кўкка ҳуюм,
Жаҳонга ўрт солди гуфту-гўюм. (52/104)

Етиб гардунга ун сесканмагинг йўқ
Тушуб оламга ўт тебранмагинг йўқ. (52/105)

Умуман олганда, конкорданс “*Фарҳод ва Ширин*” достонининг услуби ҳақида тадқиқотчиларга янги-янги маълумотлар беради.

Ушбу конкорданслар бўйича бир савол туғилиши мумкин. Тадқиқотда омонимлар кўрсатилмаган. Чунончи *етти* ва *юз* сўзлари омонимлар билан ажратиб

берилмаган. 47 марта учровчи *етти* сўздан қанчаси **фeyл** (етмок), қанчаси **сон** эканлиги кўрсатилмаган. Худди шунингдек 316 марта учровчи *юз* сўзларидан қанчаси *афт*, *башара* маъносида, қанчаси **сон** эканлиги қайд қилинмаган. Конкорданс билан танишганларда нега тузувчилар бу сўзлар иштирокидаги байтларни ўқиб, уларни омоним шаклида жойлаштирмаганлар, деган эътироз кўнгилдан ўтиши табиий. Гап шу ердаки, бу тадқиқот “*Хамса*” дostonларида учровчи жами сўзлар луғати эмас, балки сўзшакллар жомеъ луғатидир (*полный словарь словоформ*). Унда дostonда учраган барча сўзшакллар қайд этилади. Омонимларни ажратиш бир сўзнинг барча сўзшакллари бирлаштириш жараёнида амалга оширилади. Масалан, санама (частотали) луғат тузишда ушбу иш албатта бажарилиши шарт.

**“Фарҳод ва Ширин” дostonи конкордансидан
намуна:**

№	Сўзлар Words	Частота Frequency	Боб рақами / Байт рақами Chapter / Couplet
1	'adaddā	2	28/21; 52/21;
2	'adaddin	5	11/21; 12/74; 28/5;
3	'adadlig	1	38/29; 40/14;
4	'adadsiz	5	21/16;
5	'adam	17	15/4; 16/97; 19/12; 25/20; 25/77; 2/12; 3/0; 3/1; 3/9;
6		1	10/42; 12/0; 18/0;

7	'adamga	2	20/0; 25/0; 28/0;
8		1	41/67; 43/84; 45/31;
9	'adami	1	48/82; 49/28; 51/87;
10	'adammen	4	3/0;
11		1	38/43;
12	'adamvār	1	3/0; 43/0;
13		1	49/188;
14	'adālat	1	46/97;
15	'adāvat	1	10/7; 11/18; 41/106;
16	'adl	2	53/78;
17	'adli	1	40/2;
18	'adlidin	1	52/162;
19	'adlinga	3	50/69;
20	'aduv	1	52/162;
21		5	3/39;
22	'aduvdin	1	10/25; 11/46;
23	'aduvga	1	10/46; 41/62;
24	'aduvniḡ	5	50/101;
25		2	11/44; 44/79; 53/81;
	'afaallah		44/14;
26		23	46/106; 49/47; 49/47;
	'afv		50/139; 50/139;
	'afvuṅ		54/116;
	'afvuṅgā		54/113;
27	'ahd	1	25/10; 31/51; 40/27;
28		3	52/146; 52/149;
29	'ahdu-	2	45/41; 52/141;
30	paymān	1	
31	'aġab	1	2/19; 7/22; 14/33;
32		1	17/82; 19/34; 20/37;

	'ajabdin 'ajabdur 'ajabliq 'ajabrāq 'ajam	23/101; 27/46; 27/67; 31/108; 31/153; 35/153; 36/23; 36/99; 39/54; 44/90; 46/22; 50/11; 50/129; 51/9; 51/73; 52/19; 54/113; 31/108; 4/10; 4/10; 13/29; 7/20; 14/33; 27/59
--	---	--

“ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН” ДОСТОНИ КОНКОРДАНСИ

Олимларнинг ҳисоб-китоби бўйича “Лайли ва Мажнун” достони

Эй яхши отинг била сарогоз,

Анжомизагим етар ҳар оғоз

байти билан бошланиб, гуноҳларим кечирилсин,
омин, тангри тилагимга етказсин, омин маъносидаги –

Исёнима авф бўлгай омин,

Ё рабки, бу навъ бўлгай омин

байти билан туговчи 3669 байтли “Лайли ва Мажнун”да жамъи 10107та сўзшакл ишлатилган. Улар 28 ҳарфга қуйидагича бўлинган: А – 797, Б – 785, Ч – 191, Д – 342, Э – 228, Ф – 165, Г – 199, Ғ – 112, Ҳ – 350, И – 291, Ж – 258, К – 535, Л – 97, М – 692, Н – 389, Ў – 224, П – 155, Қ – 599, Р – 206, С – 675, Ш – 157, Т – 812, У – 188, В – 136, Х – 320, Я (Е, Ё, Ъ) – 547, З – 192, Ҷ (форсий) – 2.

Муқаддимада қайд этилишича, “Лайли ва Мажнун” достони матнини транскрипциялаш жараёнида тузувчилар бир қатор қийинчиликларга дуч келишган. Жумладан, “Лайли ва Мажнун” достонининг устоз Порсо Шамсиев томонидан тузилган танқидий матни ҳанузгача асл нусхада чоп этилмаган. Шу сабабли олимлар ЎзФА кутубхонаси фондидаги докторлик диссертациясининг илова қисмида берилган достон танқидий матнининг электрон вариантыдан фойдаланишларига тўғри келган.

Иккинчидан, достон матнининг “Алишер Навоий мукамал асарлар тўплами”нинг 9-жилдидаги вариан-

ти билан танқидий матни ўртасида баъзи жиддий фарқлар борлиги маълум бўлган. Масалан:

1) “МАТ”да XXXVII боб, 11-байт -

Kin anda ki, bolsa razm čāgi,

*Luṭf anda ki, ičsa bazm **ayāgi*** – шаклида бўлса,
танқидий матнда худди шу байт -

Kin anda ki, bolsa razm čāgi,

*Luṭf anda ki, ičsa bazm **čāgi*** – ҳолатида қайд
этилган

2) Танқидий матнда XXXVI боб, 20-байт -

*Tāpqač ani bu šifat **šafāliq**,*

Tāqti ātiḡa jahānnamāliq – деб берилиб,

“МАТ”да байтнинг 1-мисраси –

*Topqoch ani bu sifāt **zuēliq*** – шаклида келган.

3) Танқидий матнда XXXIII боб, 99-байт -

*Gar luqmayi **nāgah** aylabān qut,*

Andin ġaraziḡ bolub maḡa sut – шаклида бўлса,

“МАТ”да 1-мисра -

*Gar luqmai **nonki** āylabon qut* – деб ёзилган.

4) XXIV бобнинг 4-байти танқидий матнда -

Vahm ayladilar ki; «Makr etḡay,

***Ġāfillay alar bāšiḡa yetḡay**»* - сифатида

кўрсатилган

бўлиб, “МАТ”да байтнинг 2-мисраси

Ḡofil qilibon bošigā etḡay – шаклига кириб
қолган.

5) IX боб 107-байт танқидий матнда -

Čun ‘išq ḡavālasini bildi,

‘Išqi dil ila qabūl qildi – варианты берилиб,

“МАТ”да эса

Čun 'išq havālasini bildi,

Šidqi dil ila qabūl qildi – шаклида бўлган.

Булардан қайси бири тўғри эканлигини аниқлаш учун тузувчилар Тошкент давлат Шарқшунослик институти қошидаги кўлёзмаларни ўрганиш маркази фондида сақланаётган Навоий “Хамса”сининг Абду-жамил котиб нусхасига мурожаат қилишган ва ушбу мўътабар манба тасдиқлаган вариантни транскрипция учун қабул қилишни лозим топишган. Бу каби тузатишлар матнда яна анча-мунча учрайди. “Мукаммал асарлар тўплами”нинг тузувчилари ўз текстологик тузатишларини изоҳларда аниқ далиллаб кўрсатмаганлари сабабли тадқиқотчилар кўп ўринда муаммони танқидий матн фойдасига ҳал қилиб тўғри йўл тутишган.

Шу ўринда қайд этиб ўтиш лозимки, фақат бу дoston эмас, балки деярли барча дostonлар матнида шу каби ноқисликлар учраб туради ва конкорданс тузувчилар уларни ҳадд-ул-имкон бартараф қилишга муваффақ бўлишган.

Ушбу дoston “Хамса” таркибига кирувчи бошқа асарлардан ўзбекча сўзлар ишлатилиши жиҳатдан тубдан фарқ қилади. Агар “Хамса” таркибидаги бошқа дostonларда арабий ва форсий сўз ва бирикмалар кўпроқ ишлатилган бўлса, ушбу дostonда ўзбеклар ҳаётига оид сўз ва бирикмалар кўпроқ учрайди. Чунончи, дostonда форсча худо сўзи бир марта 30-бобнинг 14 байтида ишлатилган бўлса:

Андоқки тилаб Худо ризосин

Андин сўнг ота-она ризосин

ўзбекча *тангри* сўзи 9 марта асл ҳолатда:

Оллоҳ-оллоҳ бу не сўз ўлғай,
Ул қавмга **тенгри** узр қўлғай (20/69)

6 марта қўшимчалар билан ишлатилган: **тенгри**-дин, **тенгрига** (3 марта), **тенгрига**-ўқ, **тенгри**ни:

Ким тенгридин эрди бўйла тақдир,
Не ким тақдир эрур, не тадбир (30/118)
Каъбам бўлмиш менинг харобим,
Тенгрига не бўлгуси жавобим (33/91)

Қуйида Лайли ва Мажнун учрашувига бағишланган лавҳада шоир асосан ўзбек сўзларидан фойдаланади:

Ўргамчи шабоққа жулни тирмаб,
Тумшугини ришта бирла чирмаб,
Хуффошки сайри давр топиб,
Оламга қаноти парда ёпиб,
Юзига тушуб бўри қулоғи,
Андин ётилиб кўзи чароғи
Ногоҳ уқу чекмагай дебон ун,
Тумшуги этиб кўзини чобун
Қўйчи итин уйқу деви босиб,
Қўйлар юнги риштасидин осиб (31/69)

Ушбу конкорданс Алишер Навоий ижоди бўйича тадқиқотчиларга, умуман шоир ижоди билан қизиқувчиларга бир қанча муҳим маълумотлар беради:

1. Тадқиқотда ҳар бир сўзшаклнинг қайси боб ва байтда неча марта ишлатилганлиги аниқ кўрсатилган. Масалан, **киши** – 22, **топиб** – 41, **қабила** – 28, **кофир** – 8, **эмди** – 29, **тўрт** – 14, **сайр** – 15, **этиб** – 83, **этти** – 112, **жсон** – 66, **қўп** – 62, **манга** – 64, **қароқчи** – 1 ва бошқалар. **Ки** қўшимчаси – 686, **ким** – 562 марта ишлатилган. **Ҳар** боғловчиси – 334, **ҳам** – 330 марта

учрайди. Шоир олмошлардан унумли фойдаланган: у – 453, ул – 659, бу – 669 марта ишлатилган. Уларни бошқа сўзларга нисбатан кўп ишлатилиши айрим жойларда вазн ва қофия талаби билан боғлиқлигини кўриш мумкин. Алишер Навоий дoston вазни ёки қофиясидаги сакталикдан қутулиш учун улардан унумли фойдаланган. Чунончи қуйидаги байтда бизнингча ул олмоши вазндаги сакталикдан қутулиш учун ишлатилган:

Бўлмаса жасхондин ортиқ ул пок,

Бас бўлмас эди матофи афлок (3/40)

Ким сўзи ҳақида ҳам шундай фикр айтиш мумкин:

Согинди қачон назора қилди,

Ким, чарх уйи бошига йиқилди. (13/28)

2. Шоир қайтариқдан қутулиш учун сўзларнинг турли синонимларидан фойдаланади. Адабиётшунос Тўхтасин Жалолов ёзганидек, “*Севги аламларида куйган, ҳажр оловларида ёнган ошиқларга бағишланган*” ушбу дostonда андух, гам-андух маъноларидаги сўзлар кўп учрайди: *фироқ – 10, қайғу – 7, мотам – 14, ҳижрон – 12, ҳажр – 30, гам – 90, дард – 61, меҳнат – 19, заъф – 21, заиф – 10*. Шоир уларнинг ҳар бирини турли шаклларда ишлатади. Чунончи *мотам* сўзи қуйидаги шаклларда учрайди: *мотамангез, мотамга, мотами, мотамим, мотамингдин, мотамивор, мотамзада, мотамзадалар, мотамзадалиққа*. Худди шундай ҳолни бошқа сўзлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Масалан, *кучсиз, оғсиз, касалванд* маъносидаги *нотавон* сўзи 14 шаклда учрайди: *нотавондин, нотавондир, нотавонга, нотавони, нотавонин, нотавонинг, нотавонлар, нотавонлиг, нота-*

вонлигимни, нотапонлиқ, нотапонмен, нотапонни,
нотапонроқ, нотапонсен

Шоир достонда сўз вариантларидан унумли
фойдаланган.

Эди – 189 марта учрагани ҳолда –

Чун ёр эди бахти жовидона,

Тортар эди мени беҳудона (7/9)

эрди сўзи – 250 марта ишлатилган:

Жайбу этагимни айладим қон,

Йуқ эрди кўтармак ўзга имон (7/6)

Худди шунингдек *била* – 184 марта, *ила* – 155
марта қўлланган. *Бўлса* ва *ўлса* сўзлари 61 мартадан
ишлатилган. Конкордансда *чун* – 220 марта, *чу* – 128
марта учрашлиги қайд қилинган. Тадқиқотда достон
матни лотин ёзувида аруз вазнига туширилган ҳолда
берилган. Бу конкордансинг аҳамиятини янада
оширган.

**“Лайли ва Мажнун” достони конкордансидан
намуна:**

№	Сўзлар Words	Частота Frequency	Боб рақами / Байт рақами Chapter / Couplet
1	'abīridin	1	35/112;
2		2	6/31; 30/26;
3		5	28/20;
4	'adad	1	21/46;

5	'adaddā	8	1/4; 1/6; 4/32; 7/57;
	'adaddin		10/0; 17/47; 19/66;
6	'adam	1	27/48;
7		1	27/29;
8	'adamda	1	1/6;
9		1	22/0;
10	'adamni	6	21/85;
11	'adāvat	3	7/76; 8/6; 8/7; 8/14;
12	'adāvatini	1	37/49; 37/56;
13	'adl	4	7/17; 7/68; 8/14;
14	'adli	3	9/42;
15	'aduvdek	15	22/56; 23/0; 23/19;
			25/58;
	'aduvga		4/94; 33/77; 38/95;
16		2	5/7; 10/42; 10/60;
17	'afv	1	12/43; 14/17; 16/38;
18	'ajab	1	17/99; 21/90; 23/11;
			23/47; 24/3; 25/133;
			27/63; 31/101; 34/59;
	'ajabdur		1/50; 14/51;
	'ajam		

“САБЪАИ САЙЁР” ДОСТОНИ КОНКОРДАНСИ

“Хамса”нинг тўртинчи достони бўлмиш ушбу асар ҳижрий 889 йили жумодус-соний ойининг пайшанба куни ёзиб тугалланган. Бу мелодий 1484 йилнинг июнь ойига тўғри келади. Бу ҳақда шоир дoston охирида шундай ёзган:

Гарчи тарихи эрди секкиз юз

Сексан ўтмиш эди яна тўқуз,

Ойи анинг жумод ус-соний

Панжшанба ёзилди унвони.

Ушбу хотимада Алишер Навоий дostonнинг ҳажми тахминан беш минг байт эканлигини ҳам таъкидлаган:

Варақу сатрин айлабон таъйин,

Байтини беш минг айладим тахмин.

Шарқшунос олимларнинг ҳисоб-китобига кўра дoston 38 боб 5009 байтдан иборат. Ушбу дostonнинг конкорданси икки қисмдан иборат. Биринчи луғат қисми 371 саҳифа. Иккинчи арузга туширилган матни 213 саҳифани (372-584 саҳифалар) ташкил қилади. Луғат бир марта учровчи Абдураҳмон (“...мавлони Нуриддин Абдураҳмон Жомий...” – 7/0) исми билан бошланиб, “жалайи” сўзи билан тугайди:

Умри бошига ёғдуруб бу тагарг

Мўлдур ўрнига барча жалайи марг (17/43).

Асарда жами 11686 та сўзшакл ишлатилган. Мисолларнинг кўрсатишича, ҳар бир ҳарфда турли микдорда сўзлар қайд қилинган. Энг кўп сўз ва иборалар “м” ҳарфида келтирилган. Улар 894 та. Энг

кам сўзлар “л” ҳарфига тўғри келади – 140 та. Айрим ҳарфлар бўйича кўп учровчи сўзлар ҳақида айрим маълумотлар келтирамиз: “а” ҳарфи бўйича: *анда* – 133, *аро* – 310, *айлаб* – 236, *айлади* – 140, *ажаб* – 42, *ақл* – 26, *азм* – 38, *андин* – 84, *ани* – 100, *анинг* – 179, *андоқ* – 53. Конкордансда айн билан ёзилувчи сўзлар ҳам алиф ҳарфи ичида берилган: *ишқ* – 57, *илм* – 10, *умр* – 11, *иложи* – 7, *иноят* – 1, *ибодат* – 6. “б” ҳарфи бўйича: *Баҳром* – 40, *балки* – 75, *баҳр* – 34, *басе* – 28, *барча* – 107, *бор* – 141, *бари* – 62, *берди* – 39, *била* – 181, *бир* – 371, *бирла* – 178, *бирлан* – 10, *бу* – 657. Бу ҳарфга келтирилган ушбу мисоллардан кўриниб турибдики, XV аср мумтоз ўзбек тилида бугунги “*билан*” ўрнида учта сўз қўлланган:

била:

Шоҳга худ дашт сари иш чопмоқ
Сайд қилмақ била фараҳ топмоқ (14/42)

бирла:

Туну кун лаҳни бирла бода ютуб,
Юзидин базми айшини ёрутуб (14/30)

бирлан:

Сен доғи ушбу сўзни айлаб жазм,
Керак этсанг бу ваъда бирлан азм (29/204)

“И” ҳарфи бўйича мисоллар: *ичига* – 20, *икав* – 17, *икавла* – 1, *икки* – 103, *ики* – 64, *ила* – 212, *иклим* – 21, *иш* – 95, *иши* – 51. Шоир вазн талаби билан “*икки*” сўзини тўлиқ ҳолда ҳам:

Кун аро навбати фано ургон,

Икки оламга пушти по ургон, (15/29)

қисқа – “*и*ки” шаклида ҳам қўллайди:

Маркаби орқасини айлаб ҳам,

Ким анга юкланиб ики олам (4/68)

Достонда *ичра* сўзи ҳам икки хил шаклда берилган. Оддий *а* ва чўзиқ *ā* билан. Сўзнинг биринчи – *ичра* шакли – 77, чўзиқ *ā* ли иккинчи – *ичрā* шакли 207 марта ишлатилган. “*У*” ҳарфи бўйича қуйидагиларни кўрсатиш мумкин. *У* олмоши – 731, *ул* – 828, *ушбу* – 32, *уза* – 43 марта ишлатилган. *Ул* ва *у* олмошларини кўп учраши вазн ва қофия талабидан келиб чиққан. Бундай фикрни 657 марта ишлатилган *бу* ва 32 марта учровчи *ушбу* олмошлари ҳақида ҳам айтиш мумкин. Достонда *учун* – 49 марта, унинг қисқа варианты *чун* – 355 марта учрайди. Албатта бу ҳам вазн талаби билан бўлган. “*К*” ҳарфи бўйича энг фаол сўзлар қуйидагилар: *Ким* – 789, *Ки* – 805, *кўп* – 115, *келди* – 55, *келиб* – 47, *киши* – 75, *кўз* – 45, *кўрди* – 63, *киби* – 60, *кўнгул* – 1, *кўнгли* – 41, *кун* – 92. *Кўрди* феъли 40 дан ортиқ шаклда учрайди: *кўр* – 16, *кўрар* – 4, *кўраму* – 1, *кўрдилар* – 8, *кўрдум* – 5, *кўргач* – 10. “*Н*” ҳарфи бўйича энг фаол сўзлар қаторида оддий “*е*” ли *не* ва чўзиқ *ē* ли *нē*: сўзларини кўрсатиш мумкин. Оддий “*е*” ли *не* сўзи 241 марта:

Ҳар не эл олига ёзубдур ҳақ

Чора йўқ они кўрмайин мутлақ (21/112)

чўзиқ “*ē*” ли *нē* 124 марта қўлланган:

Пари уй қизлигида хизматкўш

Не учун ким, эрур пари рўнўш (10/24)

Ушбу мисоллар яна бир марта мумтоз ўзбек шеъриятида унлилар узун ёки қисқа талаффуз қилиниши мумкинлигини кўрсатади. Албатта, булар аллофон сифатида бўлиб, вазн тақозоси билан турлича ўқилганлигини кўрсатади. Умуман, тузувчилар оддий ва чўзиқ унли сўзларни конкордансда алоҳида-алоҳида бериб тўғри иш қилганлар, чунки бу шеър вазнини бузмай ўқишга ёрдам беради.

Мазмунни ёритишда шоир феълларнинг турли шакллардан унумли фойдаланади. Чунончи қилмоқ феъли 32 марта учрагани ҳолди, қилди – 260, қилиб – 130, қилдилар – 59, қилур – 30, қилгай – 16, қилмай – 16, қилмиш – 19, қилса – 35, қилмади – 12, қилдим – 23, қилдинг – 14, қилгон – 10, қилгали – 15, қил – 39, қилай – 12, қилайин – 6 марта ишлатилган. Ушбу феълнинг қуйидаги шакллари эса бир мартадан ишлатилган: қилайму, қилдингиз, қилгали, қилгай, қилгайсиз, қилганига, қилгунг, қилсангиз, қилсоқ, қилсун, қилмали, қилмамоқ, қилманг, қилмасун. Бу мисоллар шоирнинг ўзбек тили морфологиясини яхши билиб, ўз асарида улардан маҳорат билан фойдаланганлигини кўрсатади. Шоир дostonда бошқа феълларни ҳам турли шакл-шамойилда ишлатади. Бундай мисоллар шоир асарларида феъл стилистикаси бўйича қимматли материаллар беради. Алишер Навоий исмларни ҳам турли шаклларда ишлатади. Чунончи кўз сўзи дostonда 45 марта учрайди. Унинг турли шакли ҳам фаол ишлатилган: кўзи – 27, кўзига – 26, кўзини – 10, кўзни – 9, кўзум – 4, кўзимга – 3, кўзидин – 13, кўзин – 6 марта қўлланилган. Кўзунг, кўзунгдин, кўзума, кўзларим, кўзларга, кўзлардин 1

мартдан ишлатилган. Қисқаси, ушбу конкорданс ўқувчиларга “Сабъаи сайёр” тили ва услуби бўйича янги-янги маълумотлар беради.

**“Сабъаи сайёр” достони конкордансидан
намуна:**

№	Сўзлар Words	Частота Frequency	Боб рақами / Байт рақами Chapter / Couplet
1	'abdurrahmān	1	7/0;
2	'abīr	4	1/50; 27/72; 33/293; 33/295;
3	'abīri	1	33/294;
4	'abīrsirišt	3	4/1; 27/92; 27/171;
5	'adad	4	18/26; 21/169; 21/306; 35/25;
6	'adaddin	2	12/103; 38/94;
7	'adam	10	1/30; 1/44; 1/46; 1/75; 3/7; 4/53; 17/41; 21/158; 35/97; 36/57;
8	'adamdā	1	1/42;
9	'adandā	1	29/1;
10	'adādinij	1	38/0;
11	'adālat	1	27/57;
12	'adālatidin	1	9/98;
13	'adālatinj	1	9/99;

14	'adil	2	6/72; 27/4;
15	'adl	11	9/88; 9/101; 11/27; 11/27; 11/52; 12/36; 27/5; 27/148; 33/253; 33/324; 36/43;
16	'adldin	2	4/37; 9/99;
17	'adli	1	27/147;
18	'adlidin	4	9/28; 15/5; 25/408; 29/72;
19	'adlin	1	9/101;
20	'aduv	5	29/123; 29/212; 29/214; 29/226; 29/227;
21	'aduvga	1	29/239;
22	'aduvsi	1	18/35;
23	'aduvsiğa	1	37/124;
24	'afv	4	2/43; 33/326; 33/329; 38/119;
25	'afvun	1	2/45;
26	'ahd	1	33/183;
27	'ahdğa	1	10/13;
28	'ajab	42	1/32; 3/8; 5/6; 5/45; 6/84; 8/18; 8/36; 8/46; 8/126; 9/80; 10/14; 11/58; 11/69; 12/0; 12/138; 13/63; 13/71;

			14/76; 15/68; 16/52; 16/62; 16/67; 21/154; 21/324; 21/411; 23/205; 25/31; 25/167; 25/175; 25/363; 27/147; 27/366; 29/85; 29/184; 31/130; 31/196; 33/204; 35/55; 35/83; 36/9; 37/143; 38/112;
29	'aġabġa	1	19/3;
30	'aġabi	1	31/86;
31	'aġam	2	9/61; 12/1;
32	'aġamdin	1	11/47;
33	'aġamġa	1	11/47;
34	'aġayib	3	8/37; 8/74; 12/69;

“САДДИ ИСКАНДАРИЙ” КОНКОРДАНСИ

“Хамса”нинг охирги достони “*Садди Искандарий*” аввалги дostonлардан ҳажм жиҳатдан анча катта. Порсо Шамсиев нашри бўйича қиёсланилса, “*Сабъаи Сайёр*” 157 бет, “*Садди Искандарий*” 233 бетдан иборат. Фарқи 76 саҳифа. Демак сўзлар миқдори ҳам шунга яраша кўп. Достон:

*Худое, мусаллам худолик санга,
Биров шаҳки даъби гадолик санга
байти билан бошланиб,
Узат тенгри шукри навосига тил,
Наво ортуқ истар эсанг, шукр қил*

билан тугайди. Асар 89 боб, 7303 байтдан иборат. Олимларнинг ҳисоб-китоби бўйича унда 16998 та сўзшакл ишлатилган. Достон тарихий воқеаларга бағишланган бўлгани учун мозийга оид сўз ва бирикмалар кўп учрайди, жумладан:

а) тарихий шахслар: *Рустам, Фаридун, Сиёвуш, Доро, Афросиёб, Заҳҳок* ва бошқалар;

б) шаҳар ва қалъа номлари: *Адан, Марв, Балх, Хуросон, Нишопур, Ҳирот*;

в) дарёлар: *Арас руди, Нил, Кўҳак, Чохчарон, Нимруд*;

г) сайёралар: *Зуҳал, Зухра, Аторуд, Миррих, Муштарий*;

д) олиму уламолар: *Арасту, Луқмон, Балинос, Сукрот, Букрот*;

е) ҳарбий терминлар: *черик, баронгар, сипоҳ, хафтон, ясол, жавшан, қалқон, ҳировул, жувонгар*;

ё) асар номлари: “Юсуф ва Зулайхо”, “Лайли ва Мажнун”, “Низомут таворих”, “Кимёи саодат”, “Таврот”, “Забур”, “Инжил”

ж) этнонимлар: ўзбак, мугул, қалмоқ, чаркас, чигил, яғмо;

з) зоонимлар: қўтон, бабр, паланг, пил, бўри;

Ушбу мавзу гуруҳларини яна давом эттириш мумкин. Аммо шунини ўзи ҳам дoston лексикаси рангбаранг эканлигини кўрсатади.

Шоир “Саддий Искандарий”да айрим сўзларни луғатларда қайд этилмаган маъноларда қўллаб, ўзбек тили луғат бойлигини бойитади. Чунончи, ҳадис сўзини “Навоий асарлари луғати” (Тошкент, 1972)да уч маъно англатиши кўрсатилган: 1. Сўз; 2. Пайғамбар сўзлари, айтганлари; 3. Янги (759 бет). Алишер Навоий ушбу дostonда уни янги – маслаҳат маъносида қўллайди:

Чу Доро ҳадиси анга бўлди туз,

Ки олам сипоҳин йиғиб қўйди юз. 1

Дуо сўзи мумтоз луғатда Худодан ёлвориб яхшилик тилаш (202 бет) деб диний руҳда изоҳланган. Дostonдаги қуйидаги байт:

Ки мақсад топар эл ризоси била,

Турар кўп халойиқ дуоси била

бу сўзни дунёвий олқиш, яхшиликлар тилаш маъноларида ишлатилганлигини кўрсатади. Қатла сўзи луғатда (732 бет) умумий қилиб марта, карра, дафъа деб изоҳланган. Шоир бу сўзни аниқ бир марта маъносида ишлатган:

Яна қатла Доройи гардуншукуҳ,

Деди: Кей ҳакими Филотуншукуҳ.

Шоир Хуросон ва Моворауннаҳрда яшаган туркий қавм ва элатлар ишлатган сўзлардан унумли фойдалангани учун дostonда турли хил сўз ва иборалар учрайди. Бу ҳолни грамматика соҳасида ҳам кўриш мумкин. Дostonда ишлатилган буйрук феълнинг -дик шакли фикримизни тасдиқлайди. Бу феъл Доро нутқида учрайди:

*Қилиб ҳукмким: “Мулк султонлари,
Қамуқ хайлу кишвар нигоҳбонлари,
Келиб барча ер ўптик айлаб салом,
Мунунг бирла касб айладик эҳтиром .*

Ушбу тўртликдаги ўптик, айладик феъллари ўпсин, айласин маъноларида қўлланилган.

Дostonда энг кўп учрайдиган сўзлар: бу – 1298 марта, ул – 1222, ким – 1205, у – 1036, не – 708, чу – 659, эрур – 500, бўлуб – 465, қилиб – 497, эрди – 407, била – 366, ва – 391, бирла – 274, яна – 218, деди – 186, иш – 171, андин – 160, эл – 147, янглиз – 139 ва бошқалар. Агар бўлуб, қилиб, эрди феъл шаклларига шу сўзларнинг бошқа шаклларда учрашини ҳам қўшсак, янада кўп ишлатилганлиги маълум бўлади. Масалан, бўлди – 275, бўлса – 202, қилди – 256, қилур – 115, эрур – 500, эди – 356, эмас – 167 ва ҳоказо.

Конкорданс бизга жуда кўп ва хилма-хил маълумотлар беради. Масалан, асар бош қаҳрамонининг исми *Искандар* сўзини олайлик. Биринчидан, бу сўз икки хил шаклда ишлатилади:

Искандар – 26 ўринда –

Мисоллар: *Ki, Iskandari kārḁān etti naşb*
Mamālik arā ḥukmrān etti naşb (13/4)

Yana sordi Iskandari pākṭab
«*Ki, ey ḥikmatāyīn u darrāk ṭab* (51/1)

Скандар – 125 ўринда –
Мисоллар: *Ki, ya'nī çekib xāmayi xušxirām,*
Skandar iṣiga qilay ehtimām. (5/69)

Skandar sozidur ki: «Har qaysi šāh
Ki, bir mulk aṇā rōzi etgay Ilāh... (85/87)

Бундан ташқари яна уларнинг турли қўшимчалар билан ишлатилиши: *Искандарнинг* – 34 марта, *Искандарга* – 1 марта, *Искандарни* – 1 марта, *Скандарга* – 34 марта, *Скандарни* – 10 марта, *Скандарга* – 5 марта, *Скандардин* – 3 марта, *Скандардек* – 3 марта, *Скандарнинг* – 1 марта, *Скандардадур* – 1 марта.

Шоир ушбу исмдан катор қўшма сўзлар ясайди:

Искандарий –
Ne iqlīm, balkim jahān kišvari
*Ki, tāpmiš edi fathi **Iskandariy*** (5/67)

Искандаройин –
Skandarga har laḥza ārtib nišāt,
*Aṇāča ki, **Iskandarāyīn** bisāt* (52/124)

Искандария –
Korub ṭab'i ul marzni āšnā,
*Qilib anda **Iskandariya** binā* (23/26)

Скандарфар –

*Mulāzimlarini **Skandarfar** et,
'Adālat uyin Saddi Iskandar et (9/76)*

Скандарниҳод –

*Atādin **Skandarnihād** olgāy ul
Anādin Kayāniynazād olgāy ul (27/445)*

Скандарнишон –

*Alā, tā Skandardin olgāy nišān
Muni tut jahānda **Skandarnišān** (9/74)*

Скандарпараст –

*Ču Dārā qilib munča žulm u šikast
Meni qildi baxtim **Skandarparast** (27/263)*

Скандарсифат –

*Bari šāhlār sarfarāzini bil
Skandaršifat Šahi gāziyni bil (84/7)*

Скандармасаллик –

*Ki, tārtib **Skandarmašallik** sipāh
Bolurğa yeti kišvar ahliğa šāh (36/54)*

Шоир сўзларни вазн ва қофия талаби билан турли шаклларда ишлатади: бўлгай – 110, ўлгай – 37, шоҳлиғ – 11, шоҳлиқ – 11, бўлмиш – 14, ўлмиш – 14. Шоирнинг сўз ишлатиш маҳоратини айниқса боғловчилар мисолида яққол кўриш мумкин. *Лек* сўзи дostonда – 34, *ва* – 391 марта учрайди. Шоир иккала боғловчини

қўшиб *вале* шаклида 262 марта ишлатади. Ундан ташқари *лекин* сўзи мустакил шаклда 67 марта учрайди.

Шоир олмошлардан усталик билан фойдаланади. Зарур жойда *бу*, керакли ўрнида *ул*, вазн талаб қилганда *у* ни ишлатади. Энг кўп *бу* олмоши – 1298 марта, иккинчи ўринда *ул* – 1222 марта, учинчи ўринда *у* – 1036 марта ишлатилган. Алишер Навоий *бу* билан кифояланиб қолмай олмошнинг *ушбу* шаклидан ҳам фойдаланади. Бу сўз асарда 17 марта ишлатилган. Ушбу мисолларда конкорданс сабаб шоирнинг сўз қўллаш маҳорати очиқ-ойдин намоён бўлган.

“Садди Искандарий” достони конкордансидан намуна:

№	Сўзлар Words	Частота Frequency	Боб рақами / Байт рақами Chapter / Couplet
1	'a'jūbayi	1	89/85;
2	'abas	1	44/24;
3	'abasāfarīni	1	46/9;
4	'ad	1	47/43;
5	'adad	17	7/26; 15/44; 27/187; 36/0; 43/59; 43/62; 47/106; 52/135; 64/34; 67/2; 68/26; 73/25;

			73/34; 73/46; 76/63; 76/66; 87/8;
6	'adaddā	3	27/22; 42/20; 68/150;
7	'adaddin	6	23/155; 27/42; 47/33; 51/9; 52/130; 64/6;
8	'adadni	1	76/64;
9	'adadsiz	5	19/75; 23/173; 73/40; 76/62; 89/199;
10	'adam	27	1/6; 1/7; 1/102; 2/34; 3/37; 4/73; 6/34; 6/36; 6/39; 6/103; 8/95; 14/10; 14/26; 17/42; 19/34; 23/281; 27/453; 35/125; 44/0; 68/206; 69/0; 69/1; 69/12; 69/33; 69/34; 78/11; 89/191;
11	'adamdin	3	4/73; 40/10; 80/13;
12	'adamdur	2	14/3; 69/33;
13	'adan	1	45/1;
14	'adālat	24	4/52; 9/76; 10/3; 13/11; 14/17; 19/25; 19/35; 19/113; 19/124; 20/0; 20/25; 21/0; 21/17; 21/54; 22/0; 23/2; 23/3; 23/218; 39/215; 46/31; 54/0; 54/17; 85/73; 88/26;
15	'adālatdā	1	39/220;

16	'adālatdin	1	20/16;
17	'adālatdur	1	19/135;
18	'adālatqa	2	20/6; 27/446;
19	'adāvat	11	23/280; 24/2; 24/2; 24/22; 27/24; 27/434; 31/155; 47/60; 47/72; 48/185; 67/7;
20	'adāvatda	1	24/26;
21	'adāvatnin	1	29/13;
22	'adāvatqa	4	24/35; 25/1; 47/60; 47/104;
23	'adīl	1	17/7;
24	'adīm	1	81/64;

АЛИШЕР НАВОИЙ “ХАМСА”ДА ҚАНЧА СЎЗ ҚЎЛЛАГАН?

(Хулоса ўрнида)

Олимлар беш дostonнинг конкордансини тузиб нашр қилдилар. Уларнинг ҳисоб-китоби бўйича 4050 байтли “*Ҳайрат ул- аброр*”да 12155 та, 5834 байтли “*Фарҳод ва Ширин*”да 14445 та, 3669 байтли “*Лайли ва Мажнун*”да 9994 та, 5009 байтли “*Сабъаи Сайёр*”да 11686, 7303 байтдан иборат “*Садди Искандарий*”да 16998 та сўзшакл ишлатилган. Барча дostonларда қайтариқлари билан жамъи 65278 та сўзшакл ишлатилган.

Шу ўринда бир нарсани таъкидлаб ўтиш лозимки, шоир асарларида ишлатилган сўзлар миқдори ҳақида илгари ҳам фикрлар билдирилган. Масалан, Навоий асарлари лексикаси бўйича докторлик диссертацияси тайёрлаган Б.Бафоев ўз монографиясида шоирнинг ўзбек тилидаги ижодида 26035та сўз қўлланганлигини қайд этади¹⁰. Аммо бу сўзларнинг тўлиқ рўйхати ва матндаги ўрни кўрсатилмагани учун олимнинг ҳисоб-китобини қандай принципларга асосланганлиги ҳақида жўяли бир хулосага келиш қийин ва бундай рақамлар нафақат оддий навоийхонга, балки шоир ижодининг тадқиқотчиларига ҳам деярли бирор наф келтирмайди.

Нашр этилган конкордансларда эса ҳам дostonларнинг ҳар бир байти рақамланган халқаро транс-

¹⁰ Б. Бафоев. Навоий асарлари лексикаси. -Т., “Фан”, 1983. -С.19.

крипциядаги матни берилган, ҳам уларда учраган ҳар бир сўзшакл қайд этилиб, матнда неча марта ва қайси боб, қайси байтда учраши аниқ кўрсатилган. Албатта, иш бор жойда хато бор, тузилган конкорданслар ҳам бундан холи эмас, аммо бу турдаги тадқиқотларнинг афзаллиги шундаки, ундаги камчиликлар кўздан яширин қолмайди, очиқ кўриниб туради, демакки, доимо уларни тузатишнинг аниқ имкони бор. Ушбу конкордансларга таяниб ўтказилган ҳар қандай, хоҳ тилшуносликка, хоҳ адабиётшуносликка оид кейинги тадқиқотлар ҳам худди шундай тўлиқ қамровли ва айбу хатоси ошкора кўринадиган бўлиш имконияти бор, демак, илм тахминий эмас, аниқ далиллар асосида бўлади.

Энди сарлавҳадаги саволга келадиган бўлсак, ушбу конкорданслар ҳозирча бунга аниқ жавоб бермайди, бунинг учун ушбу конкордансларга таянган ҳолда қўшимча тадқиқотлар ўтказиш керак бўлади. Булардан биринчи навбатдагиси частотали лугатлар (тузувчилар унга “*санама сўзлик*” деб ном беришган¹¹) тузиш бўлиб, улар ҳар бир дoston бўйича ёки яхлит “Хамса” туркуми бўйича тузилиши мумкин, балки аввал ҳар бир дoston учун алоҳида тузилиб, кейин улар бирлаштирилар. Бунинг учун *юз, етти, бор* сингари турли омографлар мазмунига кўра алоҳида лексик бирликларга ажратилади, ҳар бир сўзнинг турли сўзшакллари (*юзи, юзининг, юзига, еттим, еттинг, етсак, бўлса, бўлур, бўлди* ва ҳоказо)

---

¹¹ Қаранг: А.Қуронбеков, А.Маннонов, М.Имомназаров. Алишер Навоий асарлари бўйича конкорданс тузиш қўлланмаси. –Т., 2015. –С.10.

бирлаштирилади, яъни бу луғатларда сўзшакл эмас, яхлит сўз лексик бирлик сифатида қайд этилади. Ана шунда Алишер Навоий “Хамса”да қанча сўз қўлланганлигигина эмас, балки айни қайси сўзларни қўлланганлигигача аниқ билиб олишга муяссар бўламиз. Ҳозирча эса биз “Хамса” туркумидаги ҳар бир дostonда қанча сўзшакл неча марта ва қайси боб, қайси байтларда ишлатилгани ҳақида мукаммал ва аниқ маълумотларга эга бўлиб турибмизки, бунинг ўзи ХХІ аср навоийшунослиги ривожини учун ҳам асар тилига оид, ҳам бадииятига оид мукаммал тадқиқотларга чексиз имкониятлар яратиб бериши ўз-ўзидан маълум.

МУНДАРИЖА

“Ҳайрат ул-Аброр” достони конкорданси.....	3
“Фарҳод ва Ширин” достони конкорданси.....	13
“Лайли ва Мажнун” достони конкорданси.....	19
“Сабъаи Сайёр” достони конкорданси.....	28
“Садди Искандарий” достони конкорданси.....	35
Алишер Навоий “Ҳамса”да қанча сўз қўллаган?...	43

Конкорданс тузувчилари ҳақида маълумот

**Тошкент давлат шарқшунослик институти
“Эрон-афғон филологияси кафедраси” профессори
Куронбеков Ахмадкулнинг илмий ишлари бўйича
маълумотнома**

Куронбеков Ахмадкул 1943 йил 5 майда туғилган. 1966 йили Тошкент давлат университетининг шарқ факультетида форс тили ва адабиёти бўлимини имтиёзли диплом билан тугаллаган.

1988 й.да “Амир Хусрав Дехлавийнинг “Ойинаи Искандарий” асарида отларнинг семантик-структур таҳлили» мавзуида номзодлик диссертациясини, 1995 й.да “Ҳофиз ғазалиёти лексикасининг семантик структурасини тадқиқ этиш йўсинлари” мавзуида докторлик диссертациясини ҳимоя қилган.

Куронбеков А. 1991-2012 йилда эрон-афгон филологияси кафедрасининг муdiri, 2012 йилдан шу кафедранинг профессори.

Умумий иш стажы 55 йил, улардан 33 йили илмий-педагогик фаолиятига бағишланган. 1965-1978 йилларда Гафур Гулом, кейинчалик “Прогресс” нашриётининг Тошкент филиалида бўлим бошлиғи вазифасида ишлаган.

Илмий тадқиқотлари форс тилшунослиғи ва форс, ўзбек классик адабиёти муаммоларига бағишланган. У томондан 120 дан зиёд илмий ишлар чоп этилган, шу жумладан 17 та монография, 20 дарслик ва ўқув қўлланма ва 60 б.т. форс тилидан таржималар чоп этилган.

Алишер Навоийнинг 565-йиллиғи муносабати билан 2006 йилнинг 10 февralида “Алишер Навоий ва форсий-дарий адабиёти” ТошДШИда, 2011 йилнинг 10 февralида “Алишер Навоий ижодий мероси ва шарқ адабиёти: адабий алоқалар, анъана ва бадийлик масалалари” республика конференцияларининг ташкилотчиси ва илмий маърузалар билан қатнашган.

Алишер Навоийнинг ижодий мероси бўйича 30 дан ортиқ илмий мақола матбуотда эълон қилинган.

Куронбеков А. ТошДШИда 2012 й. январь ойидан бошлаб “Ф-1-135 Алишер Навоий асарлари конкор-

дансининг илмий-услубий тадқиқи” лойиҳасинининг раҳбари. 2012 й. да “Ҳайрат ул-аброр” достони, 2013 йилда “Фарҳод ва Ширин”, 2014 й.да “Лайли ва Мажнун”, 2015 й. Алишер Навоийнинг “Сабъаи сайёр” ва 2016 й.да “Садди Искандарий” достонининг конкорданси ишлаб чиқилди ва нашр этилди. 2015 й.да “Алишер Навоий асарлари бўйича конкорданс тузиш қўлланмаси” ва “Алишер Навоий “Хамса достонларида рамз ва тимсоллар” монографияси тайёрланиб нашрдан чиқарилди.

**Тошкент давлат шарқшунослик институти
“Эрон-афғон филологияси кафедраси” кафедраси
профессори
А.М. Манноновнинг илмий ишлари бўйича
маълумотнома**

Маннонов Абдурахим Муталович 1942 йили Тошкент шаҳрида туғилган. ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ) Шарқ факультетининг 1966 йил битирувчиси. Шарқшунос-филолог-афғоншунос, филология фанлари доктори, профессор.

1965 йили Афғонистоннинг Кобул университети тингловчиси; 1966-1969 йиллар СССР ФА Шарқшунослик институти аспиранти; 1970 йилдан ТошДУнинг Шарқ факультети ўқитувчиси ва катта ўқитувчиси, 1979 йилдан доценти, 1979-1989 йиллар эрон-афғон филологияси кафедрасининг мудири, 1991-1994 йиллар Шарқ филологияси факультетининг декани, 1994-2003 йиллар ўқув ишлари бўйича

проректор, 2004 йилдан профессор ва 2007 йилдан институт ректори.

Маннонов Абдурахим Муталович – Афғон ва Шарқ халқлари адабиёти тарихи, манбашунослиги, матншунослиги, Афғонистон халқлари тиллари, фольклори ҳамда Алишер Навоий ижоди бўйича илмий йўналишларда изланишлар олиб бормоқда. У Шоҳноманинг 1000 йиллигига бағишлаб ўтказилган халқаро конференцияда “Шоҳнома ва Алишер Навоий” мавзусида, шунингдек, Навоий таваллуди муносабати билан ўтказилган семинар ва давра суҳбатларда биринчилардан бўлиб Навоий асарлари конкордансини ишлаб чиқиш, Навоий библиографиясини яратиш ҳамда Навоий асарлари ономас-тикаси бўйича илмий маърузалар билан қатнашган. А.Маннонов А.Қуронбеков ва М.Имомназаров билан ҳаммуаллифликда “Алишер Навоий асарларининг танқидий матнлари хусусида” мақоласини чоп эттирган. Бундан ташқари А.Маннонов Алишер Навоий дostonлари конкордансининг муаллифларидан бири ҳисобланади. У 100 дан ортиқ илмий мақолалар, монографиялар ва ўқув қўлланмалар муаллифи. Бир қанча Халқаро илмий конференциялар иштирокчиси. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси.

Бугунги кунда Маннонов А ўз ҳамкасабалари – филология фанлари докторлари, профессорлар А.Қу-

ронбеков ва М.Имомназаровлар билан ҳамкорликда давлат гранти асосида Навоий асарлари тўлиқ конкордансини тузиш ва тадқиқ этиш устида иш олиб бормокда. Ҳозирга қадар “Ҳамса” таркибидаги “Ҳайрат ул-аброр”, “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Сабъаи сайёр”, “Садди Искандари” дostonларининг конкорданслари тузатилган танқидий матнлари билан халқаро транскрипцияда нашрдан чиқди.

**Тошкент давлат шарқшунослик институти
“Хорижий шарқ мамлакатлари адабиёти”
кафедраси профессори
М.С. Имомназаровнинг илмий ишлари бўйича
маълумотнома**

Имомназаров   Муҳаммад   Султанович
(1942.06.02, Қўқон) — шарқшунос-адабиётшунос
олим. Филология фанлари доктори (1989), профессор
(1993). Тошкент давлат университетининг шарқшу-
нослик факультетини тугатган (1966). Шу факультетда
форс тили ўқитувчиси (1967-70), Москвада ФА
Шарқшунослик институтида аспирант (1970-73),
Тошкент давлат маданият институтида ўқитувчи
(1974-79), Эронда таржимон (1978-79, 1980), Тошкент
Олий партия мактабида катта ўқитувчи (1981-91),
Тошкент давлат маданият институтида “Жаҳон
адабиёти” кафедраси мудири (1991-93), Ўзбекистон
ФА Қўлёзмалар институтида бош илмий ходим (1993-
95), Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва

жамият курилиши академиясида “Миллий маънавият” кафедраси мудири (1995-99), Тошкент ислом университетида кафедра мудири (1999-2002), Низомий номидаги ТДПУда профессор (2005-13), Тошкент давлат Шарқшунослик институтида профессор (2013 йилдан). Имомназаров М.С. Эронда (1991, июнь), Германияда (2002, сентябр) халқаро илмий анжуманларда маъруза билан иштирок этган, Франция ва Нидерландияда (1998, ноябрь) малака ошириш курсларида бўлган. 1999, 2002-2003 йилларда АҚШда сафарда бўлган. Оилали, бир ўғил ва бир қиз фарзандлари, 5 невараси бор.

Имомназаров М.С.нинг илмий фаолияти, асосан, Амир Хусрав Деҳлавий ижоди, миллий маънавиятимиз тарихи ва назариясини ўрганишга бағишланган. Шу мавзуларда “Тўққиз осмон юлдузлари” (1989), “Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари” (1996, тўлдирилган қайта нашри – 2008), “Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар” (1998), “Миллий маънавиятимиз асослари” (2001, тўлдирилган қайта нашри – 2006), “Миллий тараққиётнинг маънавий-ахлоқий асослари” (2005) китоблари ва қатор мақолалари нашр этилган. Имомназаров М.С. бутун илмий фаолияти даврида Алишер Навоий ижодига алоҳида аҳамият бериб келмоқда. 1985 йилдан бери матбуотда унинг ушбу мавзуда 40дан

ортиқ мақолалари нашр этилган бўлса, 2015 йил охирида *“Навоийшуносликка кириш”* номли йирик тадқиқоти босилиб чиқди.

Бугунги кунда Имомназаров М.С. ўз ҳамкасабалари – филология фанлари докторлари, профессорлар А.Қуронбеков ва А.Манноновлар билан ҳамкорликда давлат гранти асосида Навоий асарлари тўлиқ конкордансини тузиш ва тадқиқ этиш устида иш олиб бормоқда. Ҳозирга қадар *“Хамса”* таркибидаги барча дostonлар – *“Ҳайрат ул-аброр”*, *“Фарҳод ва Ширин”*, *“Лайли ва Мажнун”*, *“Сабъаи сайёр”*, *“Садди Искандарий”*ларнинг конкорданслари тузатилган танқидий матнлари билан халқаро транскрипцияда нашрдан чиқди.

ЭРГАШ УМАРОВ

**АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ
«ХАМСА» ДОСТОНЛАРИ
КОНКОРДАНСЛАРИ**

Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табағи 3,0. Нашр босма табағи 3,5.
Тиражи 100. Буюртма №253.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» да чоп этилди.
100066, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.